

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

SZILASI Ildikó Hermina

Torday Emil nyomában Kongóban / On the footsteps of Emil Torday

Eredeti közlés /Original publication:

Afrika Tanulmányok, 2010, 4. évf., 2. szám, 42–53. old.

Eredeti Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.001.066

Dátum/Date: 2015. január / January 15.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

SZILASI Ildikó Hermina: Torday Emil nyomában Kongóban/ On the footsteps of Emil Torday, *AHU MATT*, 2015, **pp. 1–22. old.**, No. 000.001.066, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

Magyar Afrika-kutatás, vagenyák a Kongó folyón, gyárszellemek Moszengében, 5000 táncos tánca három napon át, a babundák és Magyar László, a kuba királyság fővárosában

African studies in Hungary, Vagenya people on Congo river, factory-spirits in Mosenge, 5000 dancers dance on three days, Babunda people and Ladislaus Magyar, in the capital of Kuba kingdom

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

TORDAY EMIL NYOMÁBAN KONGÓBAN

Szilasi Ildikó Hermina
Fényképezte: Lóránt Attila

„Tíz–husz vaskos kötet kitelnék az egymillió szavas hatalmas munkából. (*African Races*). Ezer könyvet olvasott el hozzá Torday. Ekkora munkát csak a szeretet és lelkesedés végezhetett el, beteg, törekeny testtel, egy élet alkonyán. Rajtunk a sor, hogy aki annyit dolgozott s annyi fáradhatatlan munkás esztendőit áldozott a magyar tudományosság hírnevéért, írt, szónokolt és cselekedett szomorú sorsra jutott hazájáért, hogy barátokat szerezzen nekünk a nagyvilágban – kegye- lettel őrizzük meg emlékét.”

(Halász Gyula Torday Emilről

[Halász Gyula: *Öt világrész magyar vándorai*, 1936])

(Fotó: Lóránt Attila)

Száz évvel Torday Emil után, 2009 nyarán expedíciót szerveztünk a Kongói Demokratikus Köztársaságba azzal a céllal, hogy Torday egykori útvonalának egy részét bejárjuk, dokumentáljuk. A híres magyar utazó 1900–1909 között három kutatóexpedíció során közel kilenc évet töltött Kongóban. Az ország kétharmadát beutazta, nyolc helyi nyelvjárást elsajátított, több mint tizenöt népcsoportnál¹ dolgozott. A 2009. július 4. – szeptember 2. között megvalósult Torday–Kongó expedíciónak két hónap állt rendelkezésére a választott útvonal teljesítésére, mivel Kongóban a száraz évszakban, június eleje és augusztus vége között célszerű utazni, ugyanis az esős évszak heves zivatarjai járhatatlanná teszik az amúgy is elhanyagolt állapotú úthálózat nagy részét.

Az expedíciót több éves szakmai, valamint több hónapos logisztikai, szellemi és fizikai felkészülés előzte meg. Rengeteg időt töltöttünk az expedíció útvonalának megtervezésével, ami rendkívül összetett és izgalmas feladat volt. Az út teljesíthetőségén és az időkorláton túl elsődleges szempontunk volt, hogy olyan területekre jussunk el, amelyek Torday kutatásai vagy életútja szempontjából kiemelt fontosságúak voltak. Ezért a Kongó felső folyásánál élő vagenyákkal, a moszegei mbalákkal, a molaszai pendékkal, a Loange és Kasai folyó között élő lelékkel, a Kuba Királyságban élő busongókkal és ngongókkal dolgoztunk többek között. Ez utóbbiakkal Mushenge és Misumba faluban. Nem sikerült eljutnunk a Szankuru folyónál élő tetelákhöz, a Lukenye folyónál élő népekhez vagy a Kelet-Kongóban, David Livingstone után Torday által azonosított Akalonga-fokhoz. Ezen területek felkeresése talán egy következő expedíció feladata lehet. A tanulmány terjedelme nem engedi meg, hogy az expedíció összes helyszínválasztását elemezzük, néhány tanulságos példa bemutatására viszont vállalkozunk.

A Torday–Kongó expedíció során fontos volt számunkra, hogy a dokumentációk vizuálisan erősek és változatos legyenek. Törekedtünk arra, hogy olyan kulturális jelenségeket mutassunk be, ahol Torday után száz évvel az azonosságok és változások jól tetten érhetőek. Célunk nem az volt csupán, hogy egy évszázad távlatából dokumentáljunk bizonyos föld- rajzi helyszíneket és kultúrákat ott, ahol elődünk

¹ Torday Emil többek között a következő népcsoportok területén járt: akela, bangongo, basong meno, bunda, busongo, kete, lele, luba, mbala, nkutu, olemba, pendé, pindji, szongye, tetela, yanzi stb.

is dolgozott. Sőt, igyekeztünk elkerülni, hogy didaktikus módon tárjuk eredményeinket a nagyközönség elé. A társadalmi jelenségek közötti különbözőségeket és hasonlóságokat kerestük, és ez roppant izgalmas feladatnak bizonyult. A londoni British Museum és a Királyi Antropológiai Intézet, a tervüzeni Közép-Afrikai Királyi Múzeum és a budapesti Néprajzi Múzeum könyvtárában és gyűjteményeiben fellelhető múlt század eleji források, fotográfiák és tárgyak szolgáltak sarokpontként a kulturális állapotok összehasonlításában, a változási folyamatok feltárásában. A technikai újításokat, az életmódváltozást, a hatalmi, kulturális rendszerek változását legalább annyira érdekes volt megfigyelni, mint látni, hogy bizonyos népeknél a tárgyi kultúra vagy népszokások tekintetében milyen rövid időnek számít egy évszázad.

**Vagenya fiú varsát ürít a Stanley zúgók közelében
(Fotó: Lóránt Attila)**

Nézzétek, milyen erősek voltak a vagenyák!

A Kongó folyó a Kongói Demokratikus Köztársaság vénája. 4371 km hosszan, méltóságteljesen folyik keletről nyugati irányban. A Katanga tartománybeli Musfi településnél ered, majd nyugaton, Bananánál ömlik az Atlanti-óceánba. A folyó a főváros, Kinshasa és az észak-keleti Kisangani város között, 1750 kilométeren hajózható. Kinshasától nyugatra a nemzetközi kikötő, a Bas-Congo megyei Matadi város irányába és az észak-keleti Kisangani után a folyó zuhatagos. A Kongó folyó valamint északi és déli mellékfolyói életteret, élelmet, vizet, vízi közlekedést jelentenek a régióban élő népek számára, ezért kiemelt fontosságúak.

Torday Emilt 1900–1904 között az akkori belga gyarmat, Kongó Szabad Állam keleti részére szólította megbízatása. Köztisztviselői posztba került négy évre, Katangába. Csupán első utazásának első harmadában utazott végig a Kongó folyón: 1900. szeptember 13-án indult útnak a Hainaut gözösön, és húsz napig tartó hajózás után érte el Stanleyville-t². Torday itt nem időzött sokat, hamar továbbindult Nyangve majd Kaszongó irányába, részben vízi úton, majd Manyema tartomány központján, Kabambarén át a Tanganyika-tóhoz, ahová már betegen érkezett.

Bár Torday első kongói útján megmutatkozott a helyi kultúrák iránti érdeklődése, sőt, egy helyi nyelvjárást, a csilubát el is sajátította³, tudományos szempontból az még korántsem nevezhető jelentősnek. Torday a betegségek és nehézségek ellenére élvezte a Kongóban eltöltött időt, megszerette az ott élő népeket. Eldöntötte, hogy vissza akar térni. Életre szóló élményt szerzett, amikor Stanleyville-nél vagenya halászokkal levezett a Kongó folyó zúgóin. Bár a Kongó folyó térsége Torday tudományos életművében nem volt kiemelkedő jelentőségű, egy a Kongóról szóló kulturális–ismeretterjesztő projektben elengedhetetlennek tartottuk a Kongó folyó bemutatását. Ezért Kinshasából elrepültünk az egykori Stanleyville-be (ma Kisangani), és felkerestük a vagenyákat, akikről Torday, mint Afrika legjobb evezőseiről ír, mély tisztelettel. Kisanganiból a Kongó folyásirányában lehajóztunk a folyó 1000 km hosszú szakaszán, Mbandakáig, Equateur tartomány székhelyéig.

² E. Torday: *Camp and tramp in African Wilds*, 1913, 31. old. Stanleyville ma Orientale tartomány székhelye, Kisangani város.

³ J. Mack: *Emil Torday and the art of the Congo 1900–1909*, 1990, 11. old. Megj.: Torday afrikai utazásai végére nyolc kongói nyelven beszélt.

lyéig. A nélkülözésektől és kalandoktól nem mentes hajóutat 8 nap alatt tettük meg egy másfél méter széles, 9 méter hosszú motoros csónakkal.

Kisanganinál tanulságos volt látni, hogy a vagenyák halászati technikái alig változtak az elmúlt száz évben. A zúgóknál létesített óriási faépítmények, az ember nagyságú varsákat tartó ún. *tolimók* megjelenése és elkészítési technikája rendkívüli hasonlóságot mutatott. „A tudás generációról generációra, apáról fiúra öröklődik.” – avatott be bennünket Mokota Kamoni Lissa, vagenya származású ügyvéd és parlamenti képviselő. Ugyanakkor a vagenya férfiak sokat panaszkodtak arról, hogy a Kongó folyóban sokkal kevesebb a hal, mint korábban. Egy szakadt pólós kisfiú előttünk ürítette ki varsáit: néhány tucat csalinak való gyenge halat talált csak benne. Míg régebben a halászmesterségre specializálódott vagenyák halásztak a folyón, manapság minden rendszer nélkül, boldog-boldogtalan ugyanezt teszi. A korábban létező, hagyományon alapuló halászati tilalmi rendszert, az ún. *kasélé*-t sem tisztelik ma már. A fiatal vagenyák iskolába és a városba vágynak. Hogy a tandíjra valót elő teremtsék, piacoznak, mobiltelefon feltöltő kártyát, papírzsebkendőt vagy más aprócikket árulnak vagy a szolgáltatóiparban dolgoznak: cipőt pucolnak, autót mosnak a közeli városban.

Az expedíció során érdekes módszernek bizonyult, hogy 20. század elején Torday⁴ vagy utastársa, M. W. Hilton-Simpson által készített fotográfiákat mutattunk a helyi lakosoknak. Kíváncsiak voltunk reakcióikra a képek láttán. A vagenyák nagyra kerekedett szemmel néztek egy fotót, amin négy jó formában lévő, izmos felsőtestű és karú vagenya férfi látható⁵, kezükben evezőkkel. „Nézzétek, milyen erősek voltunk!” – csodálkoztak rá vagenya segítőink.

Egyik reggel túl nagy volt a köd ahhoz, hogy kimenjünk a *tolimók*-hoz forgatni. Ez utóbbi tevékenység amúgy nem volt a helyi lakosok számára ismeretlen, hiszen a Henry-Morton Stanleyről forgató filmek vagy riporterek rendszerint felkeresik a vagenyákat. „Legutóbb ázsiaiak jártak itt kamerával, Stanley-ről érdeklődtek.” – mesélte egy férfi. – „Rengeteg pénzt hagytak itt.” Ahogy elnéztem a gondosan kialakított turisztikai helyszínt, egy kis kőépületet, ahonnan tökéletes

⁴ E. Torday: *Camp and tramp in African Wilds*, 1913, 25. old.

⁵ Torday Emil a *Camp and tramp in African Wilds* (1913), illetve utastársa, M. W. Hilton-Simpson a *Land and peoples of the Kasai* című könyvben (1911) jegyezte le legpontosabban az útvonal részleteit.

kilátás nyílt a zúgókra, illetve ahol fából faragott, miniatűrízált csónakot árultak benne vagenya evezősök alakjával, el is hittem. Mivel mi a nagy tiszteletben álló parlamenti képviselő ajánló levelével érkeztünk a polgármester társaságában, a mi helyzetünk más volt. Buzgón igyekeztek programot szervezni a köd ellenére is vagenya kollégáink. Spontán kulturális bemutatót tartottak két olyan rítusról, amely a vagenya kultúra részét képezte: birkózó és kenuversenyt szerveztek. A susogós, orkánból készült kínai Adidas rövidnadrág fölé felhúzták a fűszoknyát, megtörténtek az előkészületek, és már kezdődhetek is a megmérettetések. Mindkettő ékes példája a kulturális reprezentációnak és a turizmus kiszolgálására való lokális törekvésnek.

Akár megjátszott, akár valós a rítus,
a helyiek végig izgulták a versenyt. Kisangani közelében, 2009
(Fotó: Lóránt Attila)

Gyárszellemek Moszengében

Az expedíció során nagy nehézséget okozott a Torday által leírt földrajzi helyszínek beazonosítása, ami főképp a kisebb falvak vonatkozásában bizonyult kihívásnak. Torday írt egy bizonyos Moszenge településről, ahol két hónapot időzött bambalák között. A British Museum

könyvtárában található térképek, majd később a kinshasai Kartográfiai Hivatal munkatársaival határoztuk meg Torday egykori térképei, valamint útleírásai alapján a helyszínt. A módszer többek között az volt, hogy a magyar és angol nyelvű útleírások vonatkozó részeit⁶ fordítottam franciára, majd megpróbáltuk beazonosítani a településeket. Ebben a „fejtörőben” nagy segítséget jelentett, hogy száz évvel ezelőtt Torday részben a Kasai Kereskedelmi Társaság gyártelepeinek hálózatára támaszkodott útjai során, illetve ezekre hivatkozott írásaiban is. Ezeknek és más gyarmatosítás korabeli gyártelepeknek a többsége a mai napig fellelhető bár bozót benőtte, rozsdá megette állapotban. A valaha működő monsthumok köré épült házak romjait belakták a helyi lakosok: nyíl egyenes sorokba épített munkásszállók lepusztult állapotban idézik a virágzó gyár korszak emlékét.

Moszengében később a Kwilu Pálmaolajgyár romjait találtuk. A gyár 1978-ig, egy bizonyos Matanda úr haláláig prosperált. 6000 pálmabogyó szedőnek és gyári munkásnak adott megélhetést, aktív működésekor a környék úthálózatát fenntartották. A régióból szuku, yaka munkások települtek át Moszengébe családjakkal. „Matanda halála után minden megváltozott. Az új ügyvezetői gárda rosszul vezette a céget, amit végül csődbe is juttattak” – emlékezett vissza Madame Micheline.⁷

Moszenge beazonosítása után egyébként már csak az odajutás jelentett gondot. Jól tudtuk, hogy a Michelin térképen vastag piros színű vonallal jelölt út, a kongói N1-es számú főút önmagában kihívás lesz. Kinshasától 120 km-re a jó minőségű aszfalt utat felváltja a mély homok, ahol több tíz kilométeren keresztül még a négy kerék meghajtású terepjárók is gyakran elakadnak. Nem beszélve arról, hogy a Kikvit és Kinshasa között maniókát, élelmiszert, sőt, gyakran az áruk tetején embert szállító kamionok is rendszerint lerobbannak. Volt olyan útszakasz, ahol elkerülő utat kellett építenünk a homokba, hogy tovább tudjunk haladni.

Moszenge az N1-es főút Masi Manimbai elágazásától kb. 70 kilométerre található. Úgy sejtettük, az autóutak arrafelé szinte járhatatlannak. Nagy szerencsénkre a bérletsre kifizetett terepjáró, a Masi Manimba-i parlamenti képviselő, Madame Micheline tulajdonát ké-

⁶ Saját interjú alapján, 2009.07.18.

⁷ Mindezekről itt: E. Torday: Notes on the Ethnography of the Ba-Mbala. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 35., 1905.

pezte. Meglepetten húzta fel a szemöldökét, amikor beavattam utazásunk célállomásába. „És mi járatban vagytok a szülőfalumban?” – kérdezte meglepetten. Amikor pedig megtudta, hogy Torday nyomában Moszengébe készülünk, nemhogy felajánlotta, hogy elkísér bennünket, de a terepjáró bérleti díját is felére csökkentette. Látogatása hírére a Masi-Manimba–Moszenge utat a helyi lakosok néhány nappal érkezésünk előtt járhatóvá tették, a lyukakat betömködték, a faágakat, köveket, eltették az útból. Madame Micheline jelenlétünket politikai propaganda céljából is használta. Egy helyi politikus számára presztízs értékű, ha európai kapcsolatokkal rendelkezik. Ahol európaiak vannak, ott pénzt is sejtene, így Madame Micheline európai látogatóitól a helyi lakosok elképzelhető, hogy az életkörülményeik javulását is várták, bár erre mi sehol nem tettünk ígéretet. Rendszerint minden faluban megkérdezték, mi járatban vagyunk. „Ősünk, Torday Emil nyomában járunk, keressük az emléket.” – válaszoltuk. Ez a válasz a helyiek nagy meglepedésére szolgált, és segítette utunkat, hiszen az ősök tisztelete Kongó-szerte kiemelt fontosságú.

Moszengében megtaláltuk a még napjainkban is gyakorlatban lévő közösségi bíróság, a *milonga* emlékét, amelyet heti rendszerességgel tartanak. A lakosok bár már nem használják, néhány idősebb emlékezett a vörös színű, testdíszítésre használt *tukula*-fával készült festékre, a *putu* méregre és az egykori fizetőeszközzre, a *dzsimbura*⁸. Amikor a helyiek meglátták Torday tárggyűjtemény katalógusát, amelyet még a British Museum könyvtárában fénymásoltam és kicsinyített formában vittem magammal az expedícióra, azon igyekeztek, hogy a napjainkig használatban lévő és a könyvből felismert tárgyakat összegyűjtésük és megmutassák. A keresést nagyon élvezték, tárggyűjteményünk pedig egy növényi rostból font patkányfogóval, egy fából faragott vadászkutya csörgővel, hét db *dzsimbu* kagylóval, egy tölcsérrel, egy fonott kosárral és egy *tukula* fadarabbal gazdagodott. Néprajzi tárgyi gyűjtésünkre általánosságban inkább a „változás”-tárgyainak gyűjtése volt jellemző, ugyanakkor érdekes volt látni néhány példát arra is, hogy a Torday idejében gyűjtött bizonyos tárgyak napjainkig használatban vannak.

⁸ A fesztivál dátumai kronologikusan. I. 1986; II. 1987; III. 1988; IV. 1989; V. 1990; VI. 1991; VII. 2007; VIII. 2008; IX. 2009 Forrás: Dosithée Gukamba Kutungumuka: Le Festival Socio-Culturel de Gungu, 8ème Edition 2008: une expression artistique et culturelle d'un peuple, 4. old.

Gyerekek játszóterévé vált a pálmaolajgyár elhagyatott épülete, Moszenge, 2009 (Fotó: Lóránt Attila)

5000 táncos három napon és két éjszakán át tartó tánca!

1986-ban egy pendé származású férfi, Midi-A Gumama Placide indítványozására egy kis lokális kulturális esemény indult útjára: a gungui fesztivál⁹, amely kisebb-nagyobb kihagyások után 2009-ben már a kilencedik alkalommal került megrendezésre. A 2007 óta újjáéledt és virágzó kulturális esemény olyannyira kinőtte magát, hogy legutóbbira Kongó nyolc tartományából érkeztek hagyományőrző táncsoportok. Sőt koreai, belga és magyar küldöttség is megtisztelte részvételével a programot. A szervezők a sikereken felbuzdulva a Nemzeti Fesztivál jelzőt is megajánlották a kulturális rendezvény számára, a fesztivál emblémájává vált vörös napot szimbolizáló Gitenga maszk pedig nemzeti szimbólummá kezdett válni. De hogyan kapcsolódik ez Tordayhoz?

⁹ E. Torday – T. A. Joyce: *Notes Ethnographiques sur des populations habitant les bassins du Kasai et du Kwango Oriental*, 1922, 323. old.

„A bapendéknél a gyakorlat sokkal komplikáltabb. A beavatkozást tíz év körüli fiúkon végzik olyan beavatási táborokban, ahol szabályos időközönként végeznek szertartásokat. A körülmetélést egy idős férfi hajtja végre a bozótban, a falu határain kívül. Az operáció után a fiúkat tisztátlanoknak tekintik. Fából faragott maszkot és pálmárostból készített öltözetet viselnek, a *minyangit* vagy *mikandát*.¹⁰ – írta Torday, aki maga is előszeretettel gyűjtötte a pende maszkokat¹¹.

A kerek szemű, rafiából készült maszkot és öltözetet viselő mbingu a beavatási tábor őrzője. Gungui Nemzeti Fesztivál, 2009
(Fotó: Lóránt Attila)

A pende társadalomban a férfiak háromlépcsős beavatási szertartáson mennek keresztül életük során (*mukanda*, *mungonge*, *kela*). A beavatási szertartásokhoz rítusok és ünnepek tartoznak, amikor a férfiak gyakran az egész testüket eltakaró változatos rafiából készült öltözetet és különféle maszkokat viselnek. A fiatal fiúk beavatási szertartása a *mukanda*. A jelöltek a falutól távol eső bozótiskolában ké-

¹⁰ Pl. Torday tárgykatalógusok, British Museum, 1910/04–20.470–477.

¹¹ Mudiji Malamba Gilombe: La langage des masques africains. Etude des formes et fonctions symbolique des Mbuya des Phende. *Recherches Philosophiques Africaines*, Facultes catholiques de Kinshasa, 1980, 149. old.

szülnek fel a fordulóra és esnek át a körülmetélésen. A rafiából készült *minganji* maszkosok a beavatási tábor őrzői. Feladatuk, hogy elijesztsék a nem beavatottakat a bozótiskolától, például a nőket és a gyerekeket.

„Mindenkinek megvan a maga titka. A nőké a terhesség és a szülés. Nekünk, férfiaknak a *mukanda*, a *mbuja* és *minganji* maszkok.”¹² A beavatott férfiak által készített pende maszkok másik típusa a fából készült *mbuja*. Ezek a „falu” tipikus karaktereit vagy a pendék őseit megjelenítő fafaragványok. Maszkja van a főnöknek, a vadásznak, a vénlánynak, a betegnek, a bohócnak, a pálmabor készítőnek. Sőt, a kulturális környezet változásával a fiatal európai lányt vagy misszionáriust megszemélyesítő maszk is megjelent a napjainkban már szóragoztató szerepet is betöltő pende populáris táncokban.

Z. S. Strother az *Inventing Masks: Agency and History in the Art of the Central Pende* című könyvében arra keresi a választ, hogy ki, miért és hogyan talál ki új maszkokat a pendéknél. Strother harminckét hónapos terepmunkája huszonnyolcadik hónapjában talált rá a jelenségre, amikor rádöbbsent, hogy sem a pende eredetűnek hitt táncok sem a maszkok nem autentikusak. A táncokban használt mozdulatokat a környező népektől például a kveséktől vettek át, a maszkok egy része pedig újonnan készült és került be a köztudatba. Strother kérdése ezek után nem az volt, hogy a maszkok, amiket lát régiek vagy újak-e. A kérdés az volt, ki találja fel a maszkokat és miért?¹²

A Torday-Kongó Expedíció szakmai stábjában mindezeknek tudatában érkezett a Gungui Nemzeti Fesztiválra, ahol várakozásainkat túlszárnyaló módon a kulturális adaptáció legkülönfélébb formáival találkoztunk négy sűrű nap leforgása alatt. Az előadóművészek a hagyományaikra építve, ugyanakkor gyakran nyugati szimbólumokkal és termékekkel vegyes öltözetekben adták elő koreográfiáikat. Az újrafelhasznált műanyagokból, kannákból és alumíniumból összetákolt hangszerek, öltözet-kiegészítők, söröskupakból készített bokacsörgők kitágították a leleményesség és kreativitás határait.

¹² S. Z. Strother: *Investing masks. Agency and history in the art of the Central Pende*, The University of Chicago Press, 1998, Preface.

Újrafelhasznált alapanyagokból készült gitár,
Gungui Nemzeti Fesztivál, 2009
(Fotó: Lóránt Attila)

A babundáknál – Magyar László emlékére

„Athen körzetében lehetőségünk lesz a Babunda és a szomszédos Bapinji törzs tanulmányozására, és talán találunk valami információt a magyar származású felfedezőről, Magyarról... Talán felleljük néhány jegyzetét is.” Hilton-Simpson (1911, 235. old.)

Torday 1909 tavaszán a bunda népcsoportnál gyűjtött, Alelában és környékén. Célja volt, hogy rábukkanjon kutató elődjé, Magyar László örökségére. A két magyar származású Afrika-kutató munkásságá-

ban ez volt az egyetlen olyan népcsoport, amelynél mindketten időztek. További kapcsot jelent kettejük között, hogy Torday Magyar László emlékére néprajzi gyűjteményéből 1910-ben 473 tételt adott át a Néprajzi Múzeumnak. A tárgyak között 391 néprajzi tárgy és 80 darab fotó valamint az utolsó, harmadik expedíciójában részt vett Norman Hardy festő egy képe szerepel.

A Torday-Kongó expedíció során Torday és Magyar emléke előtt egyaránt tisztelegve felkerestünk egy olyan bunda települést, ahol még 2006-ban közel két hetet töltöttem, így jó ismerősként tértem vissza. A Kikvittől 70 km-re található Lukamba faluban Papa Willy Henyang, a lukambai közigazgatási szektor főnöke látott bennünket vendégül. Emlékszem, 2006-ban még milyen erőfeszítések árán jutottunk el a faluba. A 70 km-es távot három óra alatt tettük meg. Elakadt kamionok, óriási gödrök nehezítették haladásunkat. Szerencsére leleményes és szívós kísérőm, Fidel egy lepukkant Mazda 323 típusú személygépkocsival átvezetett minden akadályon! 2009-ben ragyogó aszfaltúton száguldottunk Lukamba felé, amit – mint Afrikában oly sok helyütt – Kongó szívében is kínai cég épített. A közelmúltban történt útépités természetesen a faluban számos változást hozott. A falu könnyebb megközelíthetősége miatt a mezőgazdasági termelésből származó árufelesleget – maniókát, földimogyorót, kölest – végre el tudták adni, hiszen eljutottak a piac-helyekre, a legközelebbi városig, Kikvitig, ahol találtak vevőt. Sokan kaptak munkát az útépitésen is, így kereseti lehetőséghez jutottak, amelyeken aztán élvezeti cikkeket és használati tárgyakat vásároltak. A nők konyháiban és fejük tetején megjelentek a szivárvány színeiben pompázó műanyag lavórok (kibunda nyelven *ekolo*) holott pár éve még kizárólag a növényi rostból készült *mutetét*, azaz fejen hordható kosarat lehetett látni. „Vannak olyan nők, akik presztízsből használják az *ekolót*, mert arról tudni lehet, hogy csak a városban lehet beszerezni, és drágább is. Van, aki egyszerűen szépnek találja. Én a *mutetét* kedvelem jobban, mert tar tós és sok manióka elfér benne, sőt a hosszú tűzifák szállítására is alkalmasabb.” – osztotta meg velünk véleményét Maman Paulina, amikor egy fa alatt kerekasztal beszélgetés tartottunk az útépités hatásairól a lukambai lakosokkal. Maman Paulina konyhájában egyébként órákat töltöttünk az étellel kapcsolatos teendők részletes vizuális dokumentálásával, sőt, konyhai tárgyháználati eszközeinek egy nagy részét begyűjtöttük. Maman Paulina konyhája terveink szerint Dunaföldvára kerül a Magyar László emlékének szentelt kiállításra.

Maman Paulina konyhája, Lukamba, 2009
(Fotó: Lóránt Attila)

Migenjában, a Kuba Királyság fővárosában

Torday Emil kutatásai szempontjából talán az egyik legfontosabb helyszín a Kuba Királyság volt. Több hónapot töltött Migenjában vagy más néven Mushengében, a Kuba Királyság fővárosában barátja, Kot aPe király uralkodása idején. Tordayt tartózkodása végére olyannyira befogadták a településen, hogy a főváros után őt is Migenjának becézték¹³. Torday két kötetes monográfiája közül az egyiket a kuba népcsoportba tartozó busongók kultúrájának alapos és a kultúra minden aspektusára részletekbe menően kiterjedő leírásának szentelte¹⁴.

A Torday–Kongó expedíció során Mushenge nekünk is az egyik kedvenc állomáshelyünké vált. A település varázslatos volt, rendezett és csendes. Az emberek végtelenül kedvesek és segítőkészek, a vendégház takaros, a koszt egyszerű és finom. Utastársaimmal itt fedeztük fel a nemesen egyszerű pörkölt földimogyoró élvezetét! Ugyanak-

¹³ J. Mack: *Emil Torday and the art of the Congo 1900–1909*. 1990, 69. old.

¹⁴ E. Torday – T. A. Joyce: *Notes ethnographiques sur les peuples communément appelés Bakuba ainsi que sur les peuplades apparentées les Bushongo*, Brussels, Musée du Congo Belge, 1911.

kor a Kuba Királyság volt az egyik legnehezebben megközelíthető terület az expedíció során. A Kasai folyón nem volt komp, így terepjárónkat hátra kellett hagynunk. Felszereléseinkkel és poggyászsunkkal kenun érkeztünk meg Ilebo városba. Ott több napba telt felhajtani az egyetlen lélekvesztőt, egy rozoga Nissan terepjárót, amelyet állapota ellenére iszonytatóan magas bérleti díjért bocsátottak rendelkezésünkre. Az Ilebo-Mushenge 120 km-es utat közel 12 óra alatt tettük meg. Útközben pedig megtudtuk, hogy törött laprugó helyett fából faragott laprugó is használható, valamint, hogy a fékolaj és a szappanos víz jobb híján helyettesíthetőek.

**Lerobbanás Mushenge felé, valahol Ilebo és Mushenge között, 2009
(Fotó: Lóránt Attila)**

Fáradozásaink viszont meghálálták magukat. Mushengében egy olyan világba csöppentünk, ahol a szimbolikus királyi hatalmat elismerik és tisztelik, és ahol a társadalom a királyi család, a királyi tisztségviselők vagy *kolomók* és az egykori rabszolgák leszármazottai köré épül. „A nyim (király) nagyon fontos számunkra, nagyon tiszteltjük őt. Történhet bármi, a királyság fennmarad.” – fejezte ki áhítatát Roger Ishamalange, egy kuba herceg által kirendelt kísérőnk. Mushengére jellemző az is, hogy a kivételes művészi képességű és

kézügyességű busongó nők, férfiak és gyerekek naphosszat sűrögnek és szövök, csomózzák, hímezik a rafiapálma szárított rostjából készült, szebbnél szebb geometrikus mintákkal díszített szőtteket. Ugyanitt láttuk azt is, hogy mint a tárgyi kultúra, a gazdasági környezet vagy a hiedelem, a hatalmi rendszerek is változásban vannak. A királyság területén ez az állami, a hagyományon alapuló falufőnöki és a királyi hatalom egymás melletti működésében mutatkozott meg.

Királyi tisztségviselő, ún. kolomó a Kuba Királyságban, Miszumba, 2009
(Fotó: Lóránt Attila)

Deke és az expedíció visszatért Európába

Tordayt utolsó útján egy orrszarvú sebezte meg, így kénytelen volt elhagyni szeretett földjét, Afrikát és Kongót, amitől nagyon nehezen vált el. Második kongói küldetése végén bambala barátai így búcsúztatták, a Dekének¹⁵ becézett Tordayt: „Deke moyo, Kusimbana betu lo!” – Isten veled, Deke, ne felejts el minket! Torday nem felejtette el a Kongóban megismert népeket, sőt Európába való visszatérése után Londonban telepedett le, ahol élete végéig értékes irodalmi és kutató-

¹⁵ A becenevet madárgyűjtései során, szuahéli nyelvű barátaitól kapta.

munkát végzett valamint előadásokat tartott. Mi pedig Tordayról nem feledkeztünk meg, és bízunk benne, hogy a Torday–Kongó expedícióval és projekttel Torday emlékéről méltó módon emlékezünk meg.

(Fotó: Lóránt Attila)

Torday–Kongó Expedíció – tények és számok

Megtett út: kb. 6014 km

Légi: 2616 km Vízi: 1000 km Szárazföldi: 2398 km

Érintett tartományok: 6 db (Kinshasa; Bandundu; Équateur; Province Orientale; Kasai – Occidental; Kasai-Oriental)

Útvonal:

Kinshasa (főváros) – Kisangani (1223 km, repülővel, vagenyák) – Mbandaka (hajóval a Kongó folyón) – Kinshasa – Moszenge (bambalák, közúton) – Gungu (Gungui Nemzeti Fesztivál) – Lukamba (babunda) – Molasza (bapende) – Kashimba, Mapangu (bashilele) – Mushenge (busongó, Kuba Királyság) – Misumba (bangongó, Kuba Királyság) – Kananga – Kinshasa.

Érintett népcsoportok: Babunda, bakuba (busongó és ngongó), baluba, bambala, bangala, bapende, bashilele, mongo, pigmeus, vagenya.

Az expedíció résztvevői és a Torday–Kongó Projekt szakmai csapata

Szakmai csapata: Charles Ngwabwanyi Kunda, az Institut des Musées Nationaux du Congo (IMNC) munkatársa, kulturális antropológus. Lóránt Attila nemzetközi hírű fotográfus, „Eltűnő-félben” Lévő Kultúrák Egyesület. Reisinger Dávid operatőr, Afrimázs. Szilasi Ildikó antropológus, afrikanista, az Afrikai-Magyar Egyesület koordinátora, a Torday–Kongó Expedíció és Projekt főszervezője.

Az expedíció egy részéhez csatlakozott továbbá: Balogh Sándor (AHU), Fábry Sándor, Szerbin Judit, Zimits Sándor.

A Torday–Kongó Expedíció eredményeit többek között a *100 év azonosság, 100 év változás. Torday Emil nyomában Kongóban* című vándorkiállítás mutatja be. A projekt alkotói a jövőben az expedícióhoz kapcsolódó könyv, dokumentumfilm valamint többnyelvű honlap megvalósítását tervezik. Info: www.kongoexpedicio.hu, szervezo@kongoexpedicio.hu

Felhasznált irodalom

BELEPE BOPE Mabintch

1977–1978 Les conflicts de succession au trone dans le Royaume Kuba, *Etudes d'Histoire Africaine*, IX–X.

DE BOECK, Filip

2004 *Kinshasa. Tales of the invisible city*, Ghent – Amsterdam, Ludion.

DOSITHÉE, Gukamba Kutungumuka

2008 *Le Festival Socio-Culturel de Gungu, 8ème Edition 2008: une expression artistique et culturelle d'un peuple*, Gungu.

HALÁSZ, Gyula

1936 *Öt világrész magyar vándorai. Magyar fölfedezők Benyovszkytól napjainkig*, Budapest.

HILTON-SIMPSON, M. W.

1911 *Land and Peoples of the Kasai*, London.

KUBASSEK János

2006 Torday Emil utazásai és tudományos tevékenysége a Kongó-medencében.

http://www.publikon.hu/application/essay/244_1.pdf

MACK, John

1990 *Emil Torday and the art of the Congo 1900–1909*, London, British Museum Publications.

MUDIJI, Malamba Gilombe

1980 *La langage des masques africains. Etude des formes et fonctions symbolique des Mbuya des Phende*, Kinshasa, Recherches Philosophiques Africaines – Facultes catholiques de Kinshasa.

STROTHER, Zoe

1998 *Inventing masks. Agency and history in the art of the Central Pende*, Chicago, The University of Chicago Press.

TORDAY, Emil

1905 Notes on the Natives of the Kwilu, Congo Free State, *Man*, 5, 135–138. old.

1913 *Camp and tramp in African Wilds*, London, Seeley.

1919 The Northern Babunda, *Man*, 19, 49–55. old.

1923 *Bolyongások Afrikában. Három utazás az egyenlítő vidékén*, Budapest, Világirodalom.

1925 *On the Trail of the Bushongo*, an Account of a remarkable and hitherto unknown African people, their origin, art, high social and political organization and culture, derived from the author's personal experience amongst them, London, Seeley Service.

TORDAY, Emil – JOYCE, T. A.

1905 Notes on the Ethnography of the Ba-Mbala, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 35, 398–426. old.

1907 On the Ethnology of the South-Western Congo Free State, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 37, 133–156. old.

1911 *Notes ethnographiques sur les peuples communément appelés Bakuba ainsi que sur les peuplades apparantées les Bushongo*, Brussels, Musée du Congo Belge.

VANSINA, Jan

1978 *Children of Woot: A history of the Kuba peoples*, Madison,
University of Wisconsin Press.

Egyéb

Tárgykatalógusok a British Museum könyvtárából

1904.0611.1-38;

1907.0528.1-536;

1908. 0622.1.177;

1909. 0513.1-544;

1910. 0420.1-640;

1910. 1027.1- 36;

1908. TY. 1b-429;

1909. TY. 430-1067

Terepnapló és interjúk, Torday–Kongó expedíció, Szilasi Ildikó.